

KİTABŞÜNASLIQ

UDC 655.11

Knyaz Aslan İlyas oğlu

Bakı Dövlət Universiteti
Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının müdiri,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
knyzaslan@mail.ru

**ƏLYAZMA KİTABLAR:
dünəni gələcəyə daşıyan xəzinə**

Xülasə

Elmi məqalədə əlyazma kitabların meydana gəlməsi, formalaşması, inkişafı yollarından bəhs olunur. Tədqiqatda həmçinin Azərbaycanda əlyazma kitablarının yaradılması tarixinin öyrənilməsində mühüm xidmətlər göstərmiş alimlərin fəaliyyətinə də diqqət yetirilmişdir.

Açar sözlər: *əlyazma kitablar, yazı, əlifba, yazı materialları, gil lövhələr, papirus, perqament, kağız, lələk, qələm, xəttat, katib, mirzə.*

Əlyazma kitablar qədim zamanlardan başlayaraq çətinliklərlə və şan-şöhrətlə dolu uzun bir tarixi inkişaf yolu keçmişdir.

Zərdüştiliyin müqəddəs kitablar külliyyatı "Avesta"nın e.ə. I minillikdə yazılı mətninin olması ehtimal edilir.

Azərbaycan ərazisində yaranan ilk qiymətli tarixi abidə "Avesta"dır. Görkəmli tədqiqatçı Məhəmmədəli Tərbiyətin də iddia etdiyi kimi, tarixi Azərbaycan ərazisində meydana gəlməsi baxımından bu yazılı abidənin müəllifi Zərdüş, kitabın özü isə ilk Azərbaycan kitabıdır.

VI əsrdə yazılmış "Oğuznamə" əlyazması haqqında da müəyyən məlumatlar vardır.

Azərbaycan əlyazma kitabından danışarkən “Qurani-Kərim”in müxtəlif illərdə üzü köçürülmüş tam və ya natamam əlyazma nüsxələrini mütləq qeyd etmək lazım gəlir.

Tədqiqatçı G.Baxşəliyeva “Azərbaycan əlyazma kitabı tarixinə qısa bir nəzər” adlı elmi məqaləsində ərəb mənbələrinə dair araşdırma əsərlərinə əsaslanaraq yazır ki, VII əsrdə Ərəbistanda meydana gələn, qısa müddət ərzində bütün Şərq aləminə yayılan İslam dini nəinki ərəblərin, həm də bu dini qəbul edən digər xalqların mənəvi mədəniyyətinin zənginləşməsində başlıca rol oynamışdır. O dövrdə “Qurani-Kərim”in üzü 209 məşhur katib tərəfindən köçürülmüş, bu çoxsaylı nüsxələr ətraf ölkələrdə yayılmışdı. Tanınmış ilahiyyatçı alimlərin “Qurani-Kərim”ə təfsirlər yazması xəttatlıq sənətinin, kitab yaradıcılığının inkişafına güclü təkan vermiş, ümumilikdə İslam mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət göstərmişdi. Elə buna görə də dünya şərqşünasları haqlı olaraq qeyd edirlər ki, “ərəb mədəniyyətinin qazandığı nailiyyətlər bir xalqın deyil, bir sıra xalqların yaratdığı ölməz abidədir”.

Orta əsrlərdə Azərbaycanda da “Qurani-Kərim”in üzü ustad katib və xəttatlar tərəfindən dəfələrlə köçürülmüşdür. Quranı geniş əhali arasında daha çox yaymaq və təbliğ etmək üçün onun tərcüməsi də zərurətə çevrilirdi. “Quran”ın türk dilinə ilk sətiraltı tərcümələri XI əsrdə həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Professor Kamandar Şərifli “Mətnşünaslığın nəzəri əsasları” adlı monoqrafiyasında yazır: *“Son dövrlər əldə edilmiş materiallar və onların üzərində aparılmış tədqiqatlar nəticəsində Qurandan türkcəyə edilmiş tərcümələrin tarixi daha qədim dövrlərə gedib çıxır. Quranın ayrı-ayrı surələrinin alim və müəllimlər tərəfindən tərcüməsi və təfsiri ilə yanaşı, həmin surələrin tərcümələri bədii ədəbiyyatda da öz əksini tapmağa başlamışdır. İslam dinindən və onun müqəddəs kitabı Qurandan ilham alaraq onun bəzi surələrini şairlər bədii söz sənətinin imkanları ilə dilə gətirərək onların poetik tərcümələrini vermişlər. Bu da bədii tərcümə tariximizin ilkin qaynaqları kimi dəyərləndirilə bilər”.*

XI əsrdə Azərbaycan alim və şairlərinin yazdığı əsərlərin üzü sonrakı əsrlərdə dəfələrlə köçürülüb yayılmışdır. Həmin əlyazma nüsxələrin bir hissəsi bu günə qədər gəlib çatmışdır və dünyanın bir sıra məşhur əlyazma xəzinələrində saxlanılmaqdadır.

XIII əsrin birinci yarısında – 1220-1225-ci illərdə Təbərinin “Quranın şərh”i” əsərinin üzü kağıza köçürülmüş nüsxəsi hələlik Azərbaycanda yazılmış ən qədim əlyazma hesab edilir. Həmin nüsxə hazırda Paris Milli Kitabxanasında saxlanılır.

Təxminən həmin dövrdə Azərbaycanda Əyyuqinin “Vərqa və Gülşa” əsərinin əlyazma nüsxəsinin üzü gözəl nəsx xətti ilə köçürülmüşdü. Bu əlyazma Təbriz miniatür məktəbinə məxsus 71 miniatürle bəzədilmişdi. Hazırda həmin əlyazma nüsxəsi İstanbulun Topqapı muzeyində saxlanılır.

1233-cü ildə xəttat Məhəmməd ibn Xacə Nəsrəddin dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə" əsərinin üzünü köçürmüşdür. Həmin əlyazma nüsxəsi hazırda İranın paytaxtı Tehran şəhərində Əsgər Mətəvinin şəxsi kitabxanasında saxlanılır. Nizami Gəncəvinin 1239-cu ildə nəsx xətti ilə üzünü köçürülmüş "Sirlər xəzinəsi" əsəri isə bu gün İngiltərədə – Londondakı "İndiya Ofis" Kitabxanasında qorunur.

Tədqiqatçı G.Baxşəliyeva yazır: *"Ümumiyyətlə, orta çağ əlyazma kitab sənətinin tarixini öyrənmək üçün tərcümə ədəbiyyatının öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətçilik tariximizdə mövcud olmuş hökmdarların çoxu mədəniyyətə, sənətə və sənətkarlara böyük önəm vermiş şəxsiyyətlər olmuşlar. Ağqoyunlu dövlətinin yaradıcısı Uzun Həsən öz hakimiyyəti dövründə (1453-1478) Təbrizdə Nəsryyə və Məqsudyyə mədrəsələrini tikdirmişdi. Burada gənclərə savad, bilik öyrədilməklə bərabər, elmi söhbətlər edilər və yeni yaradılan əlyazma kitablarının üzünün köçürülərək daha da çoxaldılması müzakirə mövzusu olardı. Bu mədrəsələrdə tərcümə işinə xüsusi diqqət yetirilmişdir".*

Yeri gəlmişkən, görkəmli Azərbaycan alimi Cavad Heyət 1993-cü ildə Bakıda nəşr olunmuş "Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış (İslamdan əvvəl və İslam dövrü. Başlanğıcdan XVI əsrə qədər)" adlı monoqrafiyasında bu məsələyə aydınlıq gətirərək yazır: *"Uzun Həsən... "Qurani-Kərim"i türk dilinə tərcümə etdirmiş və onu hüzurunda oxudardı. Onun əqidəsinə görə, müqəddəs kitabı türkcə oxumaq da bir ibadətdir və onunla savab qazanılır".*

Elm aləminə məlum olan ilk Azərbaycan əlyazma kitabları Əsədi Tusinin 1066-cı ildə yazıya alınmış "Gərşasname" poeması və Xətib Təbrizinin 1093-cü ildə yazılmış "Əl-Müfəzzəliyyat" antologiyasına şərh hesab olunur.

Azərbaycan türkcəsində bizə məlum olan ən qədim əlyazma kitablar (Nəsiminin "Divan"ı, Qazi Bürhanəddinin "Divan"ı və s.) XIV əsrə aiddir

Filologiya elmləri doktoru İmaməddin Zəkiyev "Azərbaycan kitabının inkişaf yolu (Qədim dövrdən XIX əsrin sonuna qədər)" adlı monoqrafiyasında yazır: *"IX yüzillikdə Həmədanda əlyazma kitabları ilə zəngin olan Əbu-l-Vəfa ibn Sələmənin kitab kolleksiyası olmuşdur. Bu kitabxanada uzun müddət çalışmış ərəb şairi Əbu Təmmamın (796-848) yazdığı, IV-IX yüzilliklərdə yaşamış 570 ərəb şairinin həyatını və bədii yaradıcılığını özündə əks etdirən 5 kitabdan ibarət "Əl-Həməsə" antologiyası və bu kitaba XI yüzilin görkəmli ədəbiyyatşünas alimi Xətib Təbrizinin (1030-1109) yazdığı "Şərhi-Həməsə" əsəri ədəbiyyat və kitab tariximizin qədim qaynaqları haqqında bizdə ilkin, geniş təsəvvür yaradır".*

Erkən orta əsrlərdə Azərbaycan türkləri dünya mədəniyyətinə "Dədə Qorqud" dastanları kimi möhtəşəm bir abidə bəxş etmiş, bu dastan uzun əsrlər boyunca xalq təfəkküründə cilalanaraq yaşayıb formalaşmış, dildən-dilə keçərək geniş yayılmışdır.

Qədim möhtəşəm yazılı epos abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının Azərbaycan kitabşünaslığı tarixində müstəsna yeri vardır. İki yüz ildən artıq araşdırma tarixi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim və ən dəyərli yazılı abidəsidir.

Oğuz türklərinin yaratdığı bu əvəzsiz dastan, milli mədəniyyətimizin tarixi salnaməsi XI əsrdə naməlum katib tərəfindən **“Kitab-i Dədəm Qorqud əla lisan-i taife-i Oğuzan”** (**“Oğuz tayfalarının dilində Dədəm Qorqudun kitabı”**) adi ilə yazıya alınmışdır.

Kökləri mifoloji dünyagörüşünə gedib çıxan Dədə Qorqud boylarının dövrümüzədək gəlib çatmış əlyazma nüsxələri həmin ilkin nüsxədən XVI əsrdə üzü köçürülmüş əlyazmalardır.

İndiyədək “Kitabi-Dədə Qorqud”un iki əlyazması məlumdur. Bunlardan biri vaxtilə İstanbuldan Almaniyaya aparılaraq Drezden Kral Kitabxanasına bağışlanmış əlyazmadır. Drezden nüsxəsi adlanan bu əlyazma bir müqəddimə və on iki boydan ibarətdir. Digər əlyazma isə XX əsrin 50-ci illərində Vatikan Kitabxanasında tapılmışdır. Vatikan nüsxəsi bir müqəddimə və altı boydan ibarətdir.

1972-ci ilin avqustunda “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının Drezdendə Kral Kitabxanasında saxlanılan əlyazma nüsxəsinin surəti alınaraq, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasına verilmişdir. Hazırda M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan həmin nüsxə azərbaycanlı mütəxəssislər tərəfindən daha təfəssilatlı şəkildə tədqiq olunmuşdur.

Azərbaycan MEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda “Dədə Qorqud” dastanının dünyada üçüncü əlyazma nüsxəsi hazırlanmışdır.

XIX əsrin əvvəllərindən tədqiqatçıların tədqiqat obyektinə olan bu abidə XVI əsrdə yazıya alınsa da, mütəxəssislər dastanın yaranma tarixinin 1300 ildən də əvvələ, yeni xeyli qabağa aid olduğunu təsdiqləyirlər.

Görkəmli rus şərqşünası, akademik Vasili Bartold 1894-1904-cü illərdə “Kitabi-Dədə Qorqud”un dörd boyunu, 1922-ci ildə isə dastanın tam tərcüməsini rus dilinə çevirərək çap etdirmişdir. Həmin tərcümə Həmid Araslı və Məhəmməd Hüseyin Təhmasibin redaktəsi ilə 1950-ci ildə Bakıda, 1962-ci ildə isə Moskvada nəşr olunmuşdur.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarını Türkiyədə ilk dəfə 1916-cı ildə Kilisli Müəllim Rifət, Azərbaycanda isə 1939-cu ildə Həmid Araslı nəşr etdirmişlər.

2000-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyinin UNESCO xətti ilə beynəlxalq səviyyədə təntənəli qeyd edilməsi abidənin tədqiqi tarixində yeni mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. Həmin ilin aprelinə Bakıda keçirilən yubiley zirvəsi Türk dünyasının bayramına çevrilmişdir.

Azərbaycan mədəniyyətinin intibah dövrü sayılan IX-XII əsrlərdə ayrı-ayrı elm sahələrini əhatə edən çoxsaylı əlyazma kitablar yaranmışdır. Əbül-Üla Gəncəvi, Məsud ibn Namdar, Eynəlqüzat Həmədani (Miyanəçi), Fələki Şirvani, Əbunnəcib Sührəvərdi, İzəddin Şirvani, Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi,

Mücirəddin Beyləqani, Xətib Təbrizi, Qətran Təbrizi, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi və başqa mütəfəkkirlərin elmin, ədəbiyyatın, kitab tarixinin inkişafında əvəzsiz xidmətləri vardır.

XII əsrdə görkəmli Azərbaycan şairi Xaqani Şirvani "Töhfətül-İraqeyn" əsərində uşaqılıq illəri və əmisi Kafiyəddin Ömər ibn Osmanın ona tərbiyə verdiyi barədə yazarkən istifadə etdiyi zəngin kitabxanadan bəhs etmişdir. Təbii ki, şair bu kitabxanada müxtəlif dillərdə mövcud olan qiymətli əlyazma kitabları böyük maraqla oxumuş, onlardan faydalanmışdır.

Dahi şair Nizami Gəncəvinin Azərbaycan mədəniyyəti tarixində əvəzsiz yer tutan "Xəmsə"sində kitab və kitabxanalar barədə dəyərli məlumatlar öz əksini tapmışdır. Şairin bildirdiyinə görə, həmin dövrdə Azərbaycanın Gəncə və Bərdə şəhərlərində zəngin kitabxanalar fəaliyyət göstərmiş, bu kitabxanalarda ərəb, fars, yunan və başqa dillərdə çoxlu əlyazma kitablar mövcud olmuşdur. Firdovsinin "Şahnamə", Gürğaninin "Vis və Ramin", hind folklorundan "Kəlif və Dimnə" və s. əsərlər o zaman ən çox yayılmış kitablardan sayılırdı. Həmin əlyazma kitablar arasında tarixə dair əsərlər, ərəb və fars xronikalrı, yəhudi, xristian və pəhləvi mənbələri xüsusi yer tuturdu.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Nizami Gəncəvinin zəngin yaradıcılığı əlyazma əsərlərin inkişafında və Azərbaycan kitabının bütün dünyada böyük şöhrət qazanmasında misilsiz rol oynamışdır. Sənətkarın ümumbəşəri mövzuları ifadə edən əsərlərinin üzünü ustad xəttatlar dəfələrlə nəfis şəkildə köçürmüş, dünyanın yaxın-uzaq ölkələrinə yaymışlar.

Nizami "Xəmsə"si ilk növbədə Azərbaycan, İran, İraq, Türkiyə və s. müsəlman ölkələrində köçürülmüş və bu ölkələrdən də dünyaya yayılmışdır. Mənbələrin verdiyi məlumata görə, dünya kitabxana və muzeylərində Nizamının 900-ə qədər cildlənmiş əlyazma əsəri vardır.

Professor Cahangir Qəhrəmanov "Nizami əsərlərinin əlyazmaları dünya kitabxanaları və muzeylərində" adlı məqaləsində yazır: *"Naməlum orta əsr müəllifinin "Xülasətül-Xəmsə" əsərinin müqəddiməsində qeyd edilmişdir ki, "Quran"dan sonra oxumaq üçün ən görkəmli kitab "Xəmsə"dir"*.

Professor Əziz Mirəhmədov "Azərbaycan kitabı" bibliografiyasının I cildinə müqəddiməsində məlumat verir ki, təkcə Azərbaycan MEA Əlyazmalar İnstitutunda Nizami "Xəmsə"sinin 20 əlyazması, Xaqaninin məşhur "Qəsideyi-şiniyyə"sinin 40-a qədər nüsxəsi, Sədinin "Gülüstən", Caminin "Yusif və Züleyxa" əsərlərinin Azərbaycanda yazılmış 50-yə qədər nüsxəsi saxlanılır. Bundan başqa, Nizami "Xəmsə"sinin Sankt-Peterburqda 20-dən artıq, Theranda isə 30-a qədər əlyazması vardır.

Professor Kamil Allahyarov "Qədim əlyazması" adlı məqaləsində qeyd edir ki, dünyanın ən məşhur kitabxana və muzeylərindən Londonun "Britaniya" muzeyi kitabxanasında, Paris Milli Kitabxanasında, İsveçin Upsala Universiteti kitabxanasında və digər yerlərdə də "Xəmsə"nin nüsxələri saxlanılır. Bu nüsxələrdən ən qədimi 1345-ci ilə aid olub, Moskvada Rusiya Dövlət

Kitabxanasındadır. “Xəmsə”nin bu əlyazması 817 səhifədir və buraya şairin 4 poeması daxil edilmişdir: “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl” və “İsgəndərnamə”. Nüsxənin sonunda əlyazmanın tamamlanma tarixi və xəttatın adı göstərilmişdir: “Fəzilət, kamal və ədalət sahibi Şeyx Nizaminin (*Allah ona rəhmət eləsin*) mənzumələrindən uğurlu “Xəmsə” kitabı 746-cı (*miladi 1345-ci – K.A.*) ilin rəbiül-əvvəl (iyul) ayında başa çatdı. Onu yazıya aldı Allahın rəhminə möhtac olan Dost Məhəmməd bin Dərviş Məhəmməd Dərəcəçi”.

Professor Möhsün Nağısoylu “Azərbaycan əlyazmaları sorağında 10 gün Praqada” adlı məqaləsində bildirir ki, Çexiyanın Dövlət Kitabxanasında indiyədək heç bir mütəxəssisin araşdırmadığı əlyazma nüsxələrinə rast gəlmişdir. Burada Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinin və ayrı-ayrı poemalarının 9 nüsxə qədim və nəfis əlyazması, eləcə də digər orta əsr klassiklərimizə məxsus əlyazmalar saxlanılır. Həmin əlyazmalar içərisində tarix etibarilə ən qədimi “Xəmsə”nin dördüncü poeması olan “Həft peykər”in (“*Yeddi gözəl*”in) 1389-cu ildə üzü köçürülmüş nüsxəsidir. “Yeddi gözəl”in ayrıca köçürülmüş nüsxələri sırasında 50 vərəqlik bu əlyazma tarix baxımından üçüncü yeri tutur. Belə ki, əlyazma kataloqlarına əsasən “Yeddi gözəl”in dünyada ən qədim nüsxəsinin 1371-ci ildə köçürüldüyü müəyyən edilmişdir. Poemanın ikinci qədim nüsxəsi 1386-cı ildə hazırlanmışdır. Göründüyü kimi, “Yeddi gözəl”in XIV əsrə aid olan Praqa nüsxəsi poemanın ən qədim nüsxəsindən cəmi 18 il sonra yazıya alınmışdır.

XIII əsrdə ensiklopedik biliyə malik dahi alim və dövlət xadimi Xacə Nəsirəddin Tusinin təsis etdiyi Marağa rəsədxanasının kitabxanasında 400 min əlyazma kitabının saxlanması da Azərbaycanda əlyazma kitablara verilən qiymətin əyani təsdiqidir.

XII-XIII əsrlərdə Azərbaycan əlyazma kitabı özünün məzmun və formasına görə çoxçalarlılığı və bu növləri ilə fərqlənirdi:

- **Ədəbi-bədii kitablar** (*divan, poema, mənzum roman və s.*);
- **İri həcmli, bir neçə cildli və çoxcildli elmi kitablar** (*məntiq, fəlsəfə, təbiyyat, fiqh, hədis, tarix, musiqi, astronomiya, tibb və b. elmlərə aid*);
- **Müxtəlif məzmunlu risalələr**;
- **İlahiyyətə aid kitablar**;
- **Dərslilər.**

Əlyazma kitabı tarixində XV əsr təsəvvüf ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, sufi şairi Seyid Yəhya Bakuvinin əsərləri mühüm yer tutur. Onun Azərbaycan əlyazma kitab sənətinin əvəzsiz yadigarları sayılan iyirmidən çox əsəri dünyanın on iki kitabxana və muzeyində saxlanılır.

XVI-XVII əsrlərdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycan şairi Qövsü Təbrizinin əsərlərinin əlyazmaları da müxtəlif ölkələrin kitabxanalarında qorunur. Şairin “Divan”ının bir nüsxəsi Britaniya Muzeyində, ikincisi isə Gürcüstanın Dövlət Muzeyindədir. Məhəmmədəli Tərbiyət “Danişmandane-Azərbaycan” əsərində

şairin fars və türk dillərində altı min beytdən ibarət olan “Divan”ını şəxsi arxivində saxladığı barədə məlumat vermişdir.

Azərbaycanın orta əsrlər əlyazma kitab yaradıcılığı barədə təzkirələr də mühüm mənbə rolunu oynayır. Ərəb ədəbiyyatının klassik şairlərindən olan Əbu Təmmamın (796-843) IX əsrdə Həmədanda tərtib etdiyi “Həmasə” (“*Qəhrəmanlıq*”) adlı toplusundan başlamış son dövrlərdəki çoxlu sayda təzkirələr yaranmışdır. XVI əsr müəlliflərindən Qəribinin “Təzkireyi-məcəlisi-şüərayi-Rum” (1524), Şah İsmayıl Xətəinin oğlu Sam Mirzənin “Töhfe-yi-Sami” (1561), Əhdi Bağdadinin “Gülşəni-şüəra” (“*Şairlər gülşəni*”) (1563) kimi məxəzlər kitab tariximizin inkişaf yolunu aydınlaşdırmaq baxımından çox dəyərlidir.

XVIII əsrdə Səfəvilər sülaləsinə mənsub olan Əliqulu xan Valeh Dağıstanının “Riyazü-şüəra” (1747), şair, alim Lütfəli bəy Azər Bəydilinin “Atəşkədə” (1760-1779) əsərləri əlyazma kitabının nadir nüsxələrindəndir.

XVIII əsrdə Azərbaycan əlyazma kitabının yaranmasında Molla Vəli Vidadi, Molla Pənəh Vaqif, şifahi xalq ədəbiyyatının təsirilə yazan şairlərin yaradıcılığı, eləcə də yazıya alınmış folklor abidələri müxtəlif elmi əsərlərin meydana gəlməsində başlıca rol oynamışdır.

Vaqifin əsərlərini ilk dəfə Mirzə Yusif Qarabaği toplayıb 1856-cı ildə Teymurxanşurada (*Dağıstanın indiki Buynaqsq şəhərində*) “Məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirin” adı ilə nəşr etdirmişdir. Mirzə Yusif təzkirənin meydana gəlmə səbəbini kitaba yazdığı müqəddimədə belə göstərir: “...*Vaqif və müasirlərinin şeirlərindən ibarət bir məcmuə yazmaq fikrində olum və onların seçmə şeirlərini yazıya gətirim*”.

XIX əsrdə görkəmli şair Seyid Əzim Şirvaninin “Təzkirə” (1882), Mir Möhsün Nəvvabın “Təzkireyi-Nəvvab” (1891), Məhəmməd ağa Müctəhidzadənin İstanbulda çap olunmuş “Riyazül-əşiqin” əsərləri də Azərbaycan əlyazma kitab tarixini öyrəmək baxımından çox əhəmiyyətliyədir.

Azərbaycan əlyazma kitabı XIX əsrə qədər təxminən min illik inkişaf yolu keçmişdir. Bu kitablar forma və məzmun cəhətdən ötən yüzilliklər ərzində öz milli paleoqrafik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayaraq, yeni-yeni bədii tərtibat, kalliqrafik formalar kəsb etməklə təkmilləşmiş, xalqımızın zəngin yazılı mədəni sərvətini özündə yaşatmışdır.

XX əsrdə İbrahim Tahir Musayevin “Riyazül-arifin” (1918), Məhəmmədəli Tərbiyətin Tehranda çap olunmuş “Dənışməndani-Azərbaycan” (1935), “Qulam Məmmədli təzkirəsi (*Azərbaycanlı alim, yazıçı, şair və başqa görkəmli xadimlər haqqında bibliografik materiallar*)” (2013) əsərləri öz aktuallığını bu gün də saxlayır.

Zaman keçdikcə əhali arasında savadlı şəxslərin sayının çoxalması, mütaliyəyə marağın artması, eləcə də kitab çapının ixtira olunması və mətbəələrin artması əlyazma kitabların tədricən sıradan çıxmasına səbəb olmuşdur.

Knyaz Aslan Ilyas oglu

**HANDLED BOOKS:
A treasure that brings the story to the future**

Abstract

The scientific article is devoted to the history of the emergence, formation and development of manuscript books. The study also examines the activities of scientists who have provided important services for the study of the history of manuscript books in Azerbaijan.

Key words: *handwritten books, letter, alphabet, written materials, clay boards, papyrus, parchment, paper, feathers, calligraph, secretary, clerk.*

Князь Аслан Ильяс оглу

**РУКОПИСНЫЕ КНИГИ:
Сокровище, которое подведет историю к будущему**

Резюме

Научная статья посвящена истории возникновения, становления и развития рукописных книг. В исследовании рассматриваются также деятельности ученых, оказавших важные услуги по изучению истории рукописных книг в Азербайджане.

Ключевые слова: *рукописные книги, письмо, алфавит, письменные материалы, глиняные доски, папирус, пергамент, бумага, перья, каллиграф, секретарь, клерк.*

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası: AKE / Azərb. Resp. Məd. və Tur. Nazirliyi, Azərb. Milli Kitabxanası; red. K.Tahirov; elmi red. A.Xələfov; red. heyəti K.Aslan və b.; işçi qrupu K.Aslan və b. – Bakı, 2015, 630 s.*

2. *Aslan K. Qədim və orta əsrlər dünyə kitabxanaları: Dərs vəsaiti. – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2011, 416 s.*

3. *Həsənov H. Azərbaycan kitabının inkişaf mərhələləri. – Bakı: Azərneşr, 1989. – 254 s.*

4. *Şərifli K. Azərbaycan əlyazma kitabı və kitabxanaları. – Bakı: Nurlan, 2009, 190 s.*

5. *Zəkiyev İ. Azərbaycan kitabının inkişaf yolu (Qədim dövrdən XIX əsrin sonuna qədər). – Bakı: "Azərbaycan Ensiklopediyası" NPB, 2000. – 388 s.*

Rəyçilər: *dosent Rasim Süleymanov, dosent Nailə Mehrəliyeva.*

Reviewers: *docent Rasim Suleymanov, docent Naila Mehraliyeva.*

Рецензенты: *доцент Расим Сулейманов, доцент Наиля Мехралиева.*